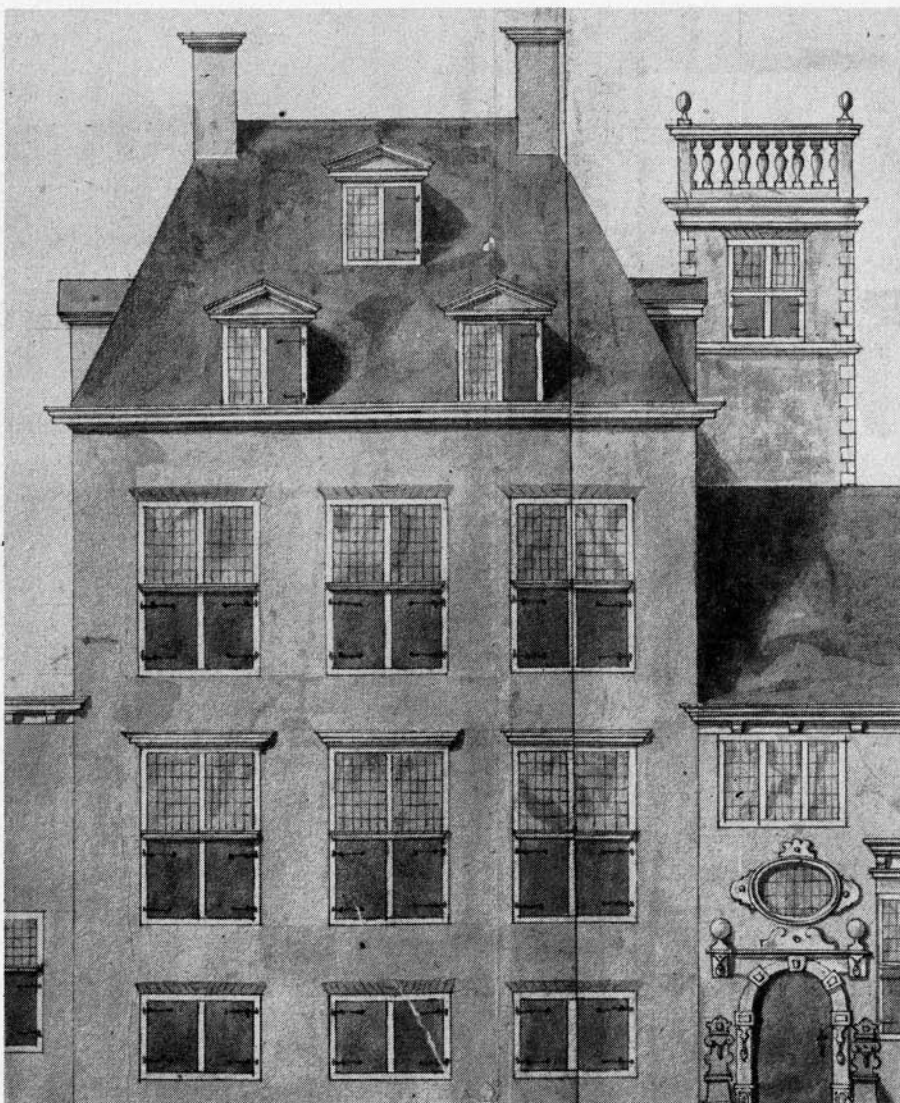

LUSTHOVEN IN GORINCHEM

A.J. Busch
Carla S. Oldenburger - Ebbers

HISTORISCHE REEKS " OUD-GORCUM "

Deel 3

Uitgegeven door de Historische Vereniging "Oud-Gorcum"

Het ligt in de bedoeling, zo mogelijk, jaarlijks een deel te doen verschijnen.

Deel 1: P. van Zutphen: Een brief over den Franschen tijd, enz.... in de Gorkumsche volkstaal (1989).

Deel 2: A.J. van der Aa: Aardrijkskundige beschrijving van de stad Gorinchem voor de scholen (1990).

LUSTHOVEN IN GORINCHEM

A.J. Busch
archivaris van Gorinchem

en

Carla S. Oldenburger - Ebbers

Lusthoven in de Nieuwstad en hun bewoners

A.J. Busch

Prof.dr.ir. R. Meischke hield onlangs voor de leden van de Historische Vereniging Oud-Gorcum een voortreffelijke inleiding over het onderwerp "**Wonen in Gorinchem in vroeger eeuwen**"¹. Een van de dia's toonde een 17de-eeuwse tekening van een aantal huizen aan de Nieuwstad. Volgens het opschrift op de tekening waren die huizen van burgemeester Kemp. Over deze persoon en zijn bezittingen aan de Nieuwstad is weinig bekend en dat was de aanleiding een nader onderzoek in te stellen.

Johan Kemp

Gorinchem heeft inderdaad een burgemeester Johan Kemp gehad, een zoon van de schout Jacob Kemp Jansz. en Josyna van der Ulft Mertensdr. Als 18-jarige knaap toog hij in 1604 naar Leiden voor zijn juridische vorming aan de universiteit.² Mr. Johan Kemp kreeg in 1613 zitting in de vroedschap.³ Vijf jaar later moest hij het veld ruimen als gevolg van de geschillen tussen Remonstranten en Contra-remonstranten.⁴ Uit zijn verwijdering valt zijn Arminiaanse gezindheid af te leiden.

Pas in 1632 kwam Johan Kemp weer in de gratie. Toen werd hij verkoren tot schepen en een jaar later maakte hij zijn rentree in de vroedschapskamer.⁵ Tot zijn dood bleef hij deel uitmaken van de vroedschap, het hoogste bestuurscollege van Gorinchem. Verder was hij nog enige keren schepen, thesaurier en hoogheemraad van het Land van Arkel. In 1653/54 vervulde hij de belangrijke post van burgemeester.⁶ Al met al moet hij een gerespecteerd ingezetene van zijn vaderstad zijn geweest.

Mr. Johan Kemp was gehuwd met Alida de Cock van Kerckwijk⁷, uit welk huwelijk o.a. een zoon Jacob⁸ en een dochter werden geboren. In de doopboeken komen geen inschrijvingen voor van hun kinderen. Nu zijn de doopregisters pas sedert oktober 1619 bewaard gebleven, zodat de kinderen vermoedelijk eerder het levenslicht aanschouwden. Zijn echtgenote overleed in 1635⁹, korte tijd later gevolgd door een dochter.¹⁰ Zij zullen slachtoffers zijn geweest van de pest die toen huishield onder de bevolking.¹¹ Johan Kemp hertrouwde op 26 juli 1648 met Maria van Dilsen,¹² weduwe van de Leidse schout Willem de Bont en eerder weduwe van Cornelis van Lanschot.¹³ De naam van de 60-jarige advocaat Kemp werd in december 1650 nogmaals ingeschreven in de registers van de Leidse universiteit.¹⁴ Hij smokkelde toen wellicht een paar jaar met zijn leeftijd. Waarom hij op zijn oude dag zijn studie vervolgde, blijft een onbeantwoorde vraag.

Abraham Kemp

De gereformeerde Johan Kemp was een verre verwant en stad- en tijdgenoot van de katholiek gebleven Abraham Kemp, de auteur van een stadsbeschrijving van Gorinchem.¹⁵ Dit meer dan 500 bladzijden tellende boekwerk zag in 1656 het licht en voorin prijkt een lofdicht van de hand van Johan Kemp, wiens naam vergezeld gaat van het motto "**Virtus sibi Pretium**" (de deugd is haar eigen loon).¹⁶

Stadsuitleg

Mr. Johan Kemp moet kapitaalkrachtig zijn geweest, maar over zijn bezit en hoe hij het vergaarde is niets concreets bekend. Door de reedsesignaleerde tekening weten we, dat hij een aantal panden aan de Nieuwstad bezat, wat wordt bevestigd door gegevens in de verpondingskohieren.

Door de aanleg van nieuwe verdedigingswerken rond Gorinchem in de laatste decennia van de 16de eeuw onderging de stad een uitbreiding. De oude stadsmuur liep oorspronkelijk langs de Schuttersgracht en de Haarstraat. Door de uitleg kwam het gebied ten westen van de gracht en de Haarstraat tot aan de nieuwe vestingwal als bouwgrond beschikbaar. Het stadsbestuur gaf in 1590 het terrein ten westen van de Schuttersgracht in kavels uit.¹⁷ Dat gebied werd ook wel aangeduid als Nieuwstad. Later bleef die naam beperkt tot de noord-zuid lopende straat in het nieuwe deel van Gorinchem en tot op heden staat die straat bekend als Nieuwstad. Die toepasselijke benaming is overigens lang niet uniek in Nederland.

Huis van Paffenrode

Welgestelde ingezetenen kochten grond in het nieuwe stadsdeel en bouwden er riant behuizingen. Zo kocht de pensionaris mr. Adriaen van Weresteyn een grote lap grond, gesitueerd ten zuiden van de Westwagenstraat, tussen het bastion gelegen zuidelijk van de nieuwe Kanselpoort en de Schuttersgracht.¹⁸ In een omvangrijke hof liet hij een groot landhuis bouwen ter hoogte van het huidige Kazerneplein. Huis en tuin waren eigenlijk te groots voor een pensionaris van een stad als Gorinchem.

In 1601 legde Van Weresteyn het pensionarisambt neer, waarna we hem tegenkomen als raadsheer van de stadhouder.¹⁹ Als vertrouweling van Maurits had hij in Gorinchem weinig meer te zoeken en hij verliet de stad metterwoon. Zijn fraaie woning verhuurde hij eerst aan Jonker Bartholomeus van Eck²⁰ en daarna aan de drossaard Jonker Arent van Boshuysen. De eigenaar ontving jaarlijks £ 250 aan huurpenningen van de Staten van Holland en West-Friesland,²¹ want de drossaard maakte vanouds aanspraak op vrije bewoning. Als vertegenwoordiger van de Staten

was de drossaard de hoogste autoriteit hier ter stede met rechterlijke en bestuurlijke bevoegdheden. Door intrek te nemen in het huis van Adriaen van Weresteyn woonde de drossaard ongetwijfeld op stand.

Toen de erfgenamen van mr. Adriaen van Weresteyn in 1618 huis en hof verkochten, bedroeg de opbrengst maar liefst f 5.600²² en dat was heel wat meer dan de prijs van een doorsnee huis met tuin in die tijd. Kopers waren Jonker Jacob van Paffenrode, drossaard van Gorinchem en het Land van Arkel, en zijn schoonmoeder, de weduwe van zijn in 1616 overleden ambtsvoorganger Jonker Roelof van Arckel. De laatstgenoemde persoon had waarschijnlijk ook in het bewuste huis gewoond.

Jacob van Paffenrode resideerde tot zijn overlijden in 1652 in het grote landhuis met een toegangspoort aan de Struisvogelstraat. Hij woonde daar met zijn echtgenote Wilhelmina van Arckel en daar werden hun kinderen geboren. Vermoedelijk stierf Wilhelmina van Arckel in dat huis, diep betreurd door de drossaard, die haar beeltenis in marmer liet houwen voor een grafmonument in de Grote Kerk. Dit onderdeel van de tombe kreeg een laatste rustplaats in het museum **"Dit is in Bethlehem"**.²³

De volgende bewoner was zijn zoon, de bekende commandeur en literator Johan van Paffenrode.²⁴ Als militair zat hij blijkbaar minder goed bij kas dan zijn illustere vader, want in 1660 sloot hij een hypotheek van f 8.000 af op enige landerijen en op **"een huys ende hoffstad mette tuynen ende horen stallinge ende coetshuys daarom gelegen, staende in de Nieustad, bij hem comparant jegenwoordich bewoont, alwaer ten oosten stadsgracht, ten zuyden stadsstrate, ten noorden mede stadsgracht ende ten westen de weduwe van Jonker Tomas Caddel naest gehuyst ende gelegen zijn ..."**²⁵

Het huis diende later weer tot huisvesting van de drossaard, want Louis Huygens van Zuylichem bewoonde het in 1682, inclusief **"de niwe kamer ofte salet ende den hof aen de suytsijde van 't voors. huys".**²⁶ Er is dan sprake van een woonhuis, stal, boomgaard en hof, waarvoor de huur f 450 per jaar bedroeg.

Bijna 90 jaar later kocht mr. Johan Schilthouwer van Hoey **"een perceel land gelegen binnen Gorinchem, langs de Fonteinstraat (Pompstraat), strekkende van de Nieuwstraat af tot stadsgracht toe, vanouds genaamt den Drosten Heck ..."** voor de somma van f 2.000.²⁷ Het betreft hier het terrein eens eigendom van drossaard Jacob van Paffenrode. De naam **"Drosten Heck"** is hiervan een duidelijke bevestiging.

Dit stuk land kwam in 1794 voor f 2.820 in het bezit van mr. Gerard van Lom,²⁸ welke persoon we later nog zullen tegenkomen. Uiteindelijk verkreeg een kleinzoon van zijn broer, genaamd Abraham van Lom, het. Van hem kocht het gemeentebestuur van Gorinchem in 1826 **"een stuk bouw- en hoveniersland, vanouds bekend tegen eeneneenhalve bunder, doch volgens de nieuwe kadastrale opmeting groot bevonden één bunder, ééne roede en veertig ellen vierkante Nederlandsche maat en zijnde vanouds genaamd des Drosten Hek ..."**²⁹ Nog in hetzelfde jaar ving op dat terrein de bouw aan van de Willemskazerne, welke in 1969 zou worden afgebroken. De verkoper ontving f 4.000, verhoogd met de huurpenningen van een jaar ten bedrage van f 120, terwijl de pachter een schadeloosstelling kreeg van f 150.

Toen Johan Schilthouwer van Hoey in 1771 het terrein met de naam **"Drosten Hek"** kocht van freule Hester Wilhelmina Ram van Schalkwijk, was er geen sprake van een huis. Toch staat op plattegronden van omstreeks 1740³⁰ en 1755³¹ de oude woning van de

2. Portret van Jacob van Paffenrode,
drossaard van Gorinchem en het Land van Arkel.
(foto Iconographisch Bureau)

3. Portret van Johan van Paffenrode,
commandeur van Gorinchem en letterkundige.

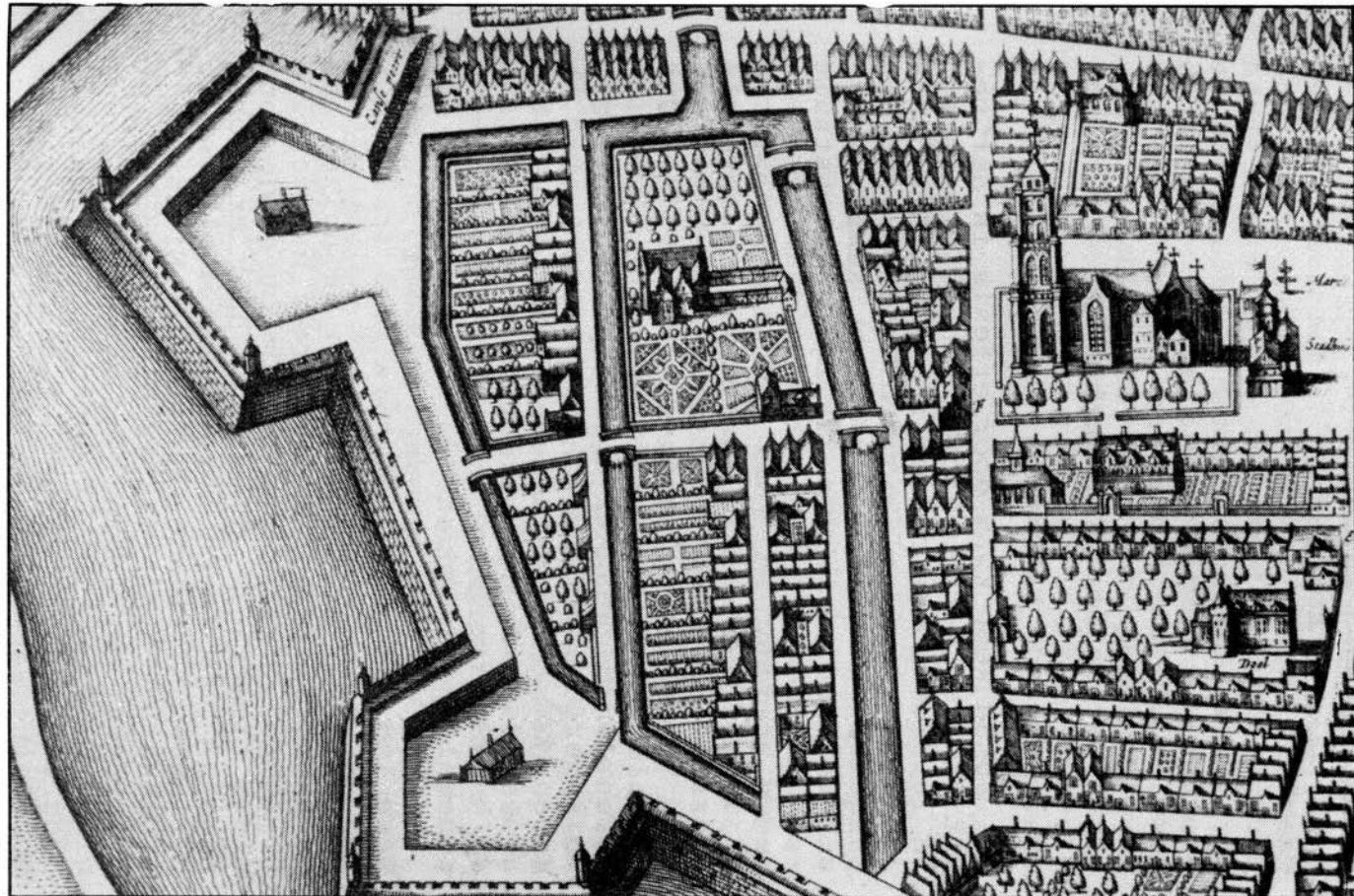
drossaard apart aangegeven met de benaming **"Huis van Paffenrode"**. Daaruit valt af te leiden, dat het rond 1595 gebouwde landhuis tussen 1755 en 1771 uit het stadsbeeld verdween. Nu wil het geval, dat in 1756 Juliana Beatrix Ram van Schalkwijk, weduwe van kapitein François Anthoni de Passauw, zich middels een verzoekschrift richtte tot het stadsbestuur om een tweetal huizen te mogen afbreken.³² De precieze plaats van de huizen wordt niet medegedeeld, maar ze moeten ongeveer ter plaatse van het oude **"Huis Paffenrode"** hebben gestaan. Beide stonden al jaren leeg en verkeerden daardoor in een vervallen staat. De rekwestrante kreeg inderdaad toestemming tot afbraak van de huizen en dat betekende het einde van het **"Huis van Paffenrode"**.

Nieuwstad

Ter ontsluiting van het gebied aan gene zijde van de Schuttersgracht werd in de gracht een dam gelegd van de Hoge Torenstraat naar de straat die later Torenstraat zou heten. Na verloop van tijd werd die dam vervangen door een stenen boogbrug.³³

Niet alleen de pensionaris, ook de schout Jacob Kemp kocht een stuk grond.³⁴ Hij liet op zijn perceel een huis bouwen, waarvoor het ontwerp wel eens van eigen hand kon zijn, want hij genoot bekendheid als bouwkundige, speciaal op het gebied van vestingen.

Langs de Schuttersgracht - de voormalige stadsgracht en later ook wel aangeduid als Stinkgracht³⁵ - bleef een strook grond vrij als openbaar pad. Op oude plattegronden is dat pad ook werkelijk als weg aangegeven. In 1607 deed het stadsbestuur afstand van die weg langs de westelijke zijde van de Schuttersgracht. De eigenaren van de erven tussen de Nieuwstad en de gracht kochten de aanpalende strook grond die werd betiteld als **"lengsel"**. Gerekend vanaf de Toren-

4. Detail van de plattegrond van Gorinchem door J. Blaeu; c. 1600.
De bebouwing aan de Nieuwstad is niet juist getekend.

straat was het eerste erf toen in het bezit van de werkmeester - aannemer - Jan Maesen,³⁶ het tweede behoorde toe aan Jan Berntsz. van Hofwegen³⁷ en het derde stond op naam van Josyna Mertens, weduwe van de vroegere schout.³⁸ Die schout was Jacob Kemp, maar die had al op 24 juli 1595 het leven gelaten voor het vaderland bij de belegering van Grol (Groenlo).³⁹

Huizen aan de Nieuwstad

Mr. Johan Kemp kwam door erfenis in het bezit van het derde perceel aan de Nieuwstad. In 1613 bewoonde hij met zijn vrouw het daarop staande ouderlijk huis.⁴⁰ Hij wordt dan aangeduid als **"doctor Joannes Kemp"**, waaruit valt af te leiden dat zijn rechtenstudie met een promotie was bekroond.

Kemp breidde in 1639 zijn bezit aan de Nieuwstad uit door de aankoop van het aangrenzende perceel - het zgn. tweede - met twee huizen en een hof, waarvoor hij f 1.000 betaalde.⁴¹ Elf jaar later kocht hij van de erven Jan Maesen het eerste perceel met een huis, erf en hof, wat hem f 1.500 kostte.⁴² Johan Kemp bezat nu een flink gebied begrensd door de Nieuwstad, de Torenstraat en de Schuttersgracht; het zou lang als één perceel bijeen blijven.

Tekening

Op de originele tekening van de huizen aan de Nieuwstad staat in een fraai handschrift te lezen: **"Afteyninge van de huysinge ende niuwe timmeragie gebout den heer mr. Johan Kemp in sijn leven borgermeester der stadt Gorinchem, staende aldaer in Nieuustadt"**.⁴³ Blijkens het opschrift is de tekening na het overlijden van Johan Kemp vervaardigd, dus eind 1657 of in de eerste jaren daarna. Door de tekening krijgen we een beeld van de bebouwing aan de Nieuwstad.

Geheel links op de hoek van de Torenstraat is een tuinmuur met een poortje te zien. Dan volgt een piepklein huisje en twee eenvoudige, elkaars spiegelbeeld zijnde huizen en een gebouwtje met de deur in het midden. Uit diverse bescheiden valt af te leiden, dat het kleine huisje en het eerste iets grotere naar alle waarschijnlijkheid bij het eerste perceel hebben gehoord. Tussen deze twee huizen, die kort na 1590 zullen zijn gebouwd, liep oorspronkelijk de erfscheiding.

Huize Kemp

Vervolgens toont de tekening een groot huis met souterrain, twee woonlagen en zolders, maar zonder voordeur. Dit huis heeft Johan Kemp vermoedelijk omstreeks 1650 als zijn woning laten bouwen. Om verwarring te voorkomen wordt dit huis hier aangeduid als **"Huize Kemp"**. Het was toegankelijk via het fraaie renaissance-poortje waarboven een oeil de boeuf voor het verschaffen van wat daglicht. Het aardige poortje maakte deel uit van een wat lagere bouw met op de parterre vier ramen met kruisvensters en op de zolder een dakkapel voorzien van een sierlijke bekroning met rolwerk. Dit gedeelte kan het oorspronkelijke woonhuis van Jacob Kemp zijn geweest, gebouwd na 1590 en vóór 1596, want toen stond er reeds een huis.⁴⁴

De bestemming van de dan volgende aanbouw met twee ovale vensters is niet moeilijk te raden door de ondergeschreven tekst: **"schoone paerde stallinge"**. De poort heeft als toevoeging: **"de groote poort om in te rijden"**. Tot slot volgt een bebouwing met twee trapgevels verbonden door een balustrade. Onder de daarin aangebrachte grote poort tussen de twee pilasters staat vermeld: **"Koetshuys"**. In dat gedeelte van het complex - het meest zuidelijke - vonden de paarden en koetsen onderdak en wellicht ook

het stalpersoneel. Deze panden maken ook de indruk te behoren tot de oudste van de rij. De eigenaar verhuurde verscheidene van die huizen.

De oorspronkelijke begrenzing van het tweede en derde perceel liep tussen "Huize Kemp" zonder ingangspartij en het lagere met het toegangspoortje. Bij het huis hoorde een toren, welke achter het poortje was gebouwd. Die toren stond naast het huis op het andere perceel, hetgeen mogelijk was doordat de beide percelen toen van een en dezelfde eigenaar waren.

Dood van Johan Kemp

Op 15 november 1657 spoedde notaris Pieter Heucklum zich door het poortje en werd toegelaten tot de sponde van Johan Kemp. De rond de 70 zijnde magistraat was ziek en voelde zijn einde naderen; daarom had hij de notaris ontboden voor het vastleggen van zijn laatste wil.⁴⁵ Zijn vrouw Maria van Dilsen begunstigde hij met het vruchtgebruik van zijn bezittingen. De helft van zijn nalatenschap bestemde hij voor de kinderen van zijn zuster en de andere helft, alsmede de Kempenwaard aan de Linge tegenover Heucklum, voor zijn kleinzoon Adriaen Kemp. Dit was de natuurlijke zoon van zijn zoon Jacob, die al in 1648 was overleden.⁴⁶ Kleinzoon Adriaen zou begin 1661 overlijden.⁴⁷

Het voorgevoel van Johan Kemp kwam uit: al op 20 november 1657 sloot hij voorgoed de ogen.⁴⁸ Lang bleef zijn weduwe niet wonen in het huis aan de Nieuwstad, want zij verhuisde naar Dordrecht, waar zij in 1662 overleed.⁴⁹ Het gehele complex aan de Nieuwstad kwam vervolgens in handen van Catharina van Neercassel, de vrouw van Johan van Slingelandt. Haar erfgenamen deden het in 1682 van de hand.

Officierswoning

Voor de somma van f 4.000 verwierf de militair Johan de Clair, kapitein van een compagnie voetknechten, het huis met al wat erbij hoorde. De omschrijving van het onroerend goed luidde toen: "**seecker huys ende erve met alle de appendentie ende dependentiën vandien, staende ende gelegen in de Nieustadt binnen deser stede Gorinchem, streckende voor van de straet af achter tot de stadsgracht toe, belent noortwaerts stadsstraat en suytwaerts François Lever ...**"⁵⁰

Jubina Maria de Clair, de dochter van de kapitein, huwde in 1712 met een majoor van een regiment mariniers.⁵¹ Dat was Philip de Saint Amant, telg uit een krijgsgeslacht: zijn vader was generaal, evenals zijn broer en zwager.⁵² Hij lag in garnizoen in Gorinchem. Na het overlijden van zijn schoonvader bewoonden Philip de Saint Amant en zijn vrouw "**Huize Kemp**". Kinderstemmen klonken niet in de vertrekken, want het echtpaar was kinderloos.

Nadat de tot de kolonelsrang opgeklommen Philip de Saint Amant in de avond van 10 maart 1735 op 60-jarige leeftijd plotseling was gestorven,⁵³ - zijn vrouw was al eerder ontslapen⁵⁴ - werd de inboedel van het huis geïntinventariseerd. De rondgang door het sterfhuis kunnen we op de voet volgen. De beschrijver van de nalatenschap betrad achtereenvolgens de volgende vertrekken, hier genoemd in de taal van destijds: "**de gang, 't groot salet, 't paerse kamertie, de groote eetsael, 't kleyn eetzaaltie, de kelder, de kelderkamer, het comptoirtie, de bovenkamer boven de eetzaal, de kamer daer de overleden heer geslapen heeft, de proviessiekamer, de gang, de saletkamer, het cleyn comptoirtie, de meyssenskamer, de galerij, de blauwe kamer, het coffercamertie, de kookkeuken, de bottelerij, de kleersolder,**

de vliering, de agterkeuken, de solder boven de agterkeuken".⁵⁵ Vervolgens kwamen aan bod de plaats en de oranjerie met oranje-, laurier-, mirte-, granaat-, olean- der-, jasmijn- en rozemarijnboompjes en andere planten in tobben en potten. Verder werden genoemd de tuin met broeibak, kas en tuinhuis ("**bellefidère**") met twaalf stoelen, tafel, drie beelden en twaalf schilderijtjes, de stal, knechtskamer, geweerkamer en koetshuis. Zo verkrijgen we toch een indruk van de indeling van "**Huize Kemp**" en wat ertoe behoorde.

De boedel was niet gering: aan juwelen en voorwerpen van goud en zilver ruim f 7.200⁵⁶ en aan effecten f 31.367.⁵⁷ Tot de nalatenschap van personen uit de betere kringen behoorden doorgaans opvallend veel servetten, alsof de was niet vaak werd gedaan. Bij Philip de Saint Amant was het niet anders: hij liet er welgeteld 476 na !

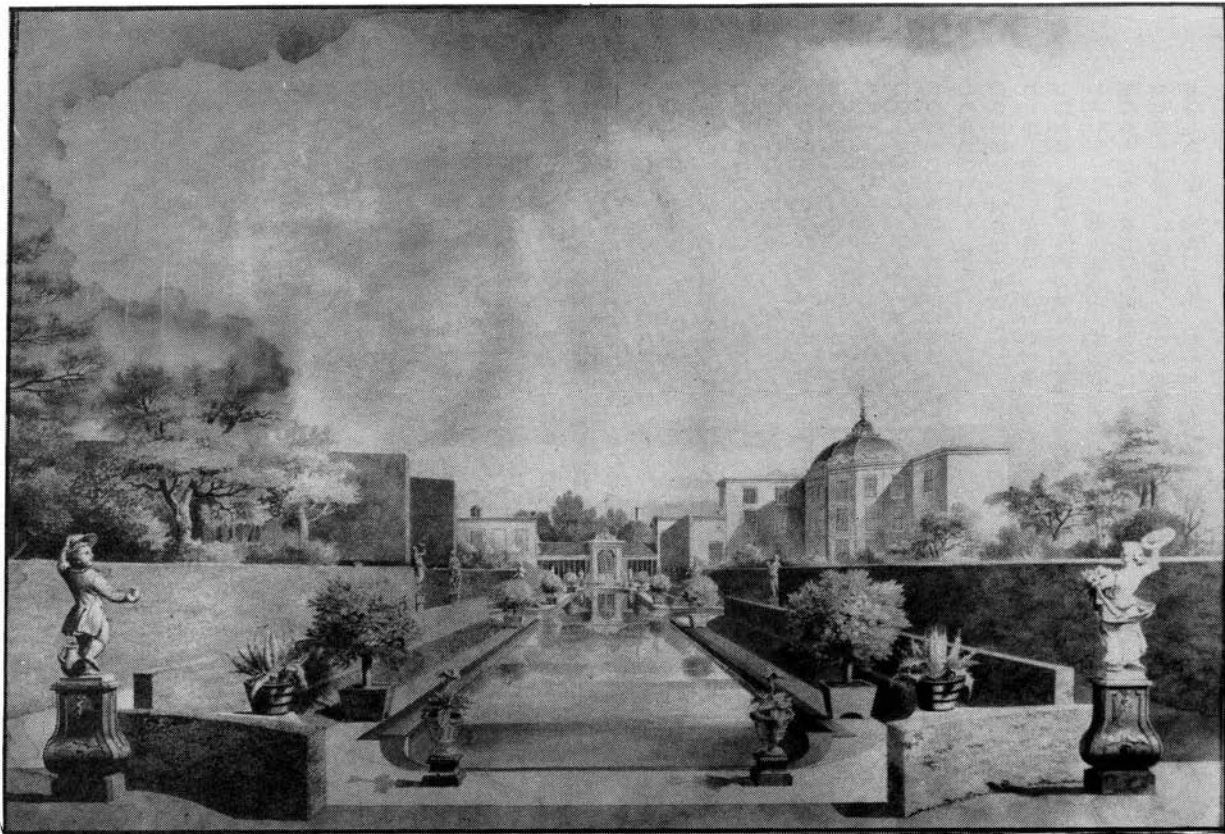
Volgens het testament mocht Philips zuster haar leven lang in "**Huize Kemp**" blijven wonen,⁵⁸ maar daarvan maakte de generaals-weduwe geen gebruik. Een andere erfgenaam, Floris Arnout de Saint Amant, zoon van een broer van de kolonel, kocht het huis c.a. voor f 4.500 en nam voor f 500 nog enige meubels over.⁵⁹ De summiere omschrijving in de transportakte sprak van: "**een huys, erve en thuyne daaragter met nog drie klyne huysjes daar annex, staande ende gelegen in de Nieuwstad alhier ...**"⁶⁰ Over stal en koetshuis wordt ten onrechte gezwezen.

Spatieus huys en aangename thuyne

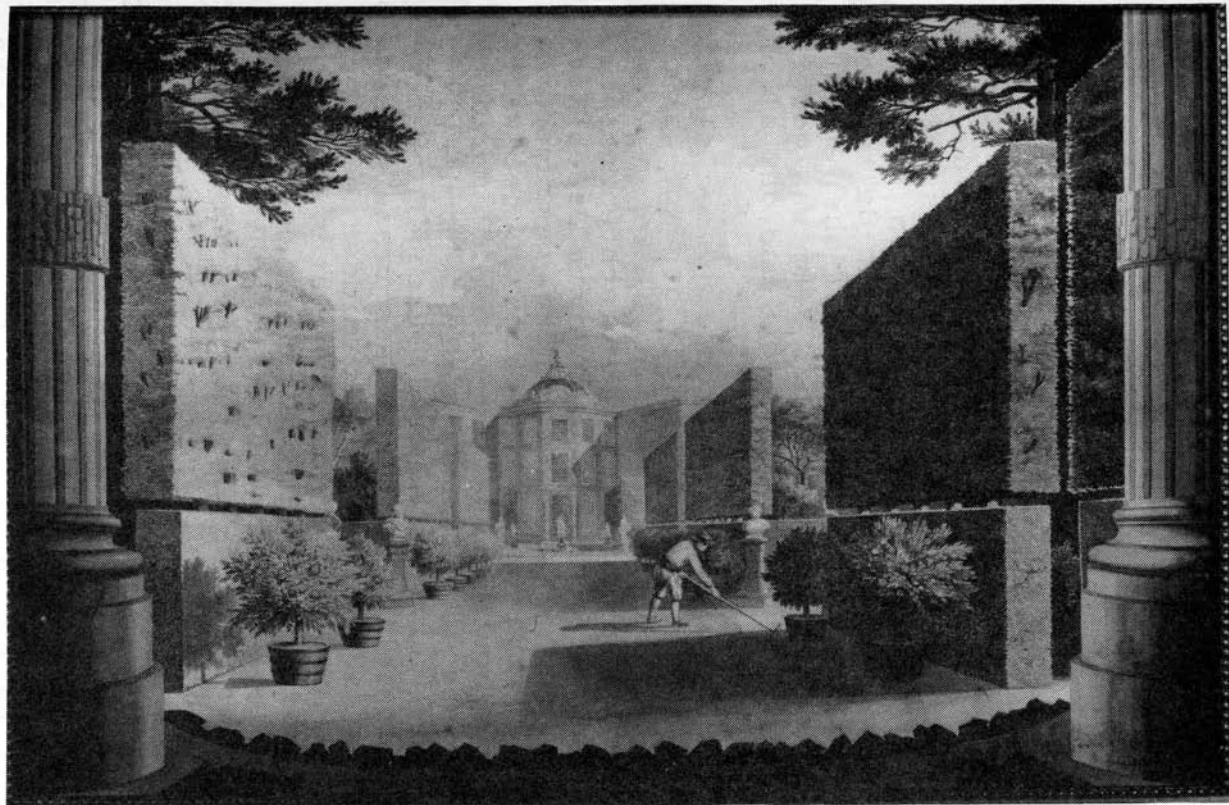
Namens Floris Arnout de Saint Amant - hij was toen majoor - werd in 1757 het grote, maar zwaar belaste huis met alles wat erbij hoorde geveild. Een uitvoerige beschrijving van "**Huize Kemp**" komt voor in de akte houdende de veilingsvoorwaarden en daaruit valt de voornaamheid van het complex af te

leiden: "een zeer spatieus huys en erve voorzien met twaalf kamers zoo boven als beneeden, waarvan verscheyde behangen zijn, met twee royale keukens waarin alle nodige commoditeiten gevonden worden, zijnde in hetzelfde huys een magnifique kelder; wijders een orangehuys en daarbij nog een koetshuys en stallinge voor zes paarden, hoender- en duyvehokken, staande en gelegen aan de oostzijde van de Nieuwstad binnen deese stad, waarbij nog zijn twee klyne huysjes, staande ten noorden van het groothuys; bij en agter welk huys gelegen is een zeer groote en aangenaame thuyt, beplant met de allerbeste Franse vrugtboomen, alle in hun fleur en op het sterkste van dragen, waarin ook is een trekkas en een zeer goed steene somerhuys, hebbende een zeer aangenaam uitzigt; leggende het voorseyde huys, thuyt en erf rontom in muuren of heyningen, belent ten noorden stadsstraat en ten zuyden de thuyt van den heer oud-scheepen Simon Brand, strekkende voor van de straat agter tot de stadsgracht toe; de heyning tussen de thuyt van d'heer Brand en de thuyt van dit huys is gemeen en moet ten gemeenen kosten onderhouden worden; de boomen die aan de noordzijde van deese thuyt op stadsstraat staan behooren meede aan dit huys." 6

Moge de omschrijving verre van exact zijn, wel wordt een indruk verkregen van het complex aan het begin van de Nieuwstad, ingesloten tussen die straat en de Schuttersgracht. Het was niet mis: een kolossaal huis, koetshuis en ruime stal, een oranje-rie en een grote tuin met fruitbomen, tuinhuis en kas. Het complex werd op 1 april 1757 in De Doelen ingezet voor f 3.200, waarna een week later de afslag volgde. Jeremias van Diepenbrugge mijnde voor een bedrag van f 3.250.

6. Tuin van Martinus van Barnevelt met de vijver, gezien in noordelijke richting met de achterzijde van het huis op de hoek van de Torenstraat en de Nieuwstad, door een onbekende kunstenaar; c. 1760.
(particulier bezit)

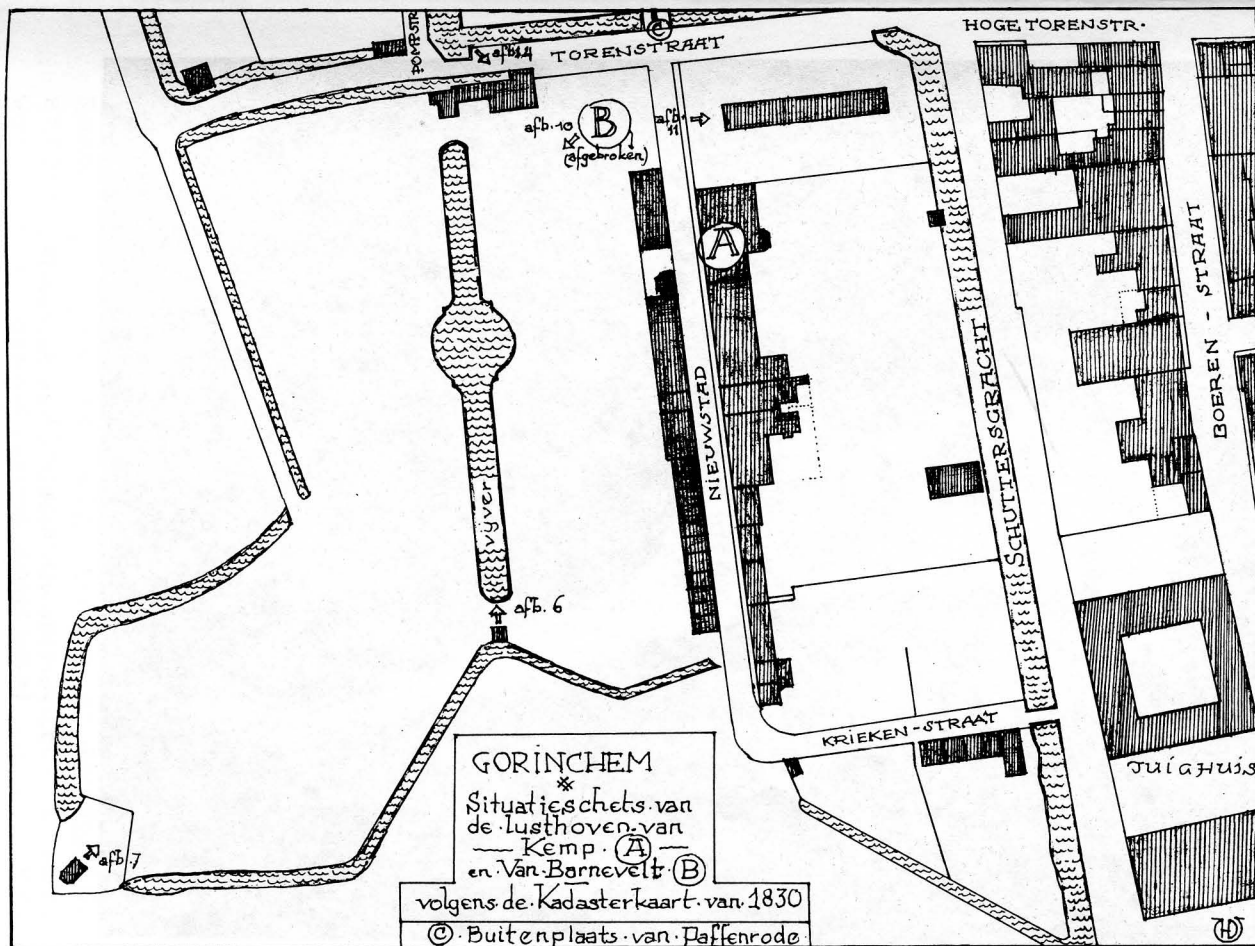
7. Tuin van Martinus van Barnevelt, gezien vanuit het prieel op het terreplein van Bastion V in noordoostelijke richting met op de achtergrond het huis op de hoek van de Torenstraat en de Nieuwstad, door een onbekende kunstenaar; c. 1760.
(particulier bezit)

Martinus van Barnevelt

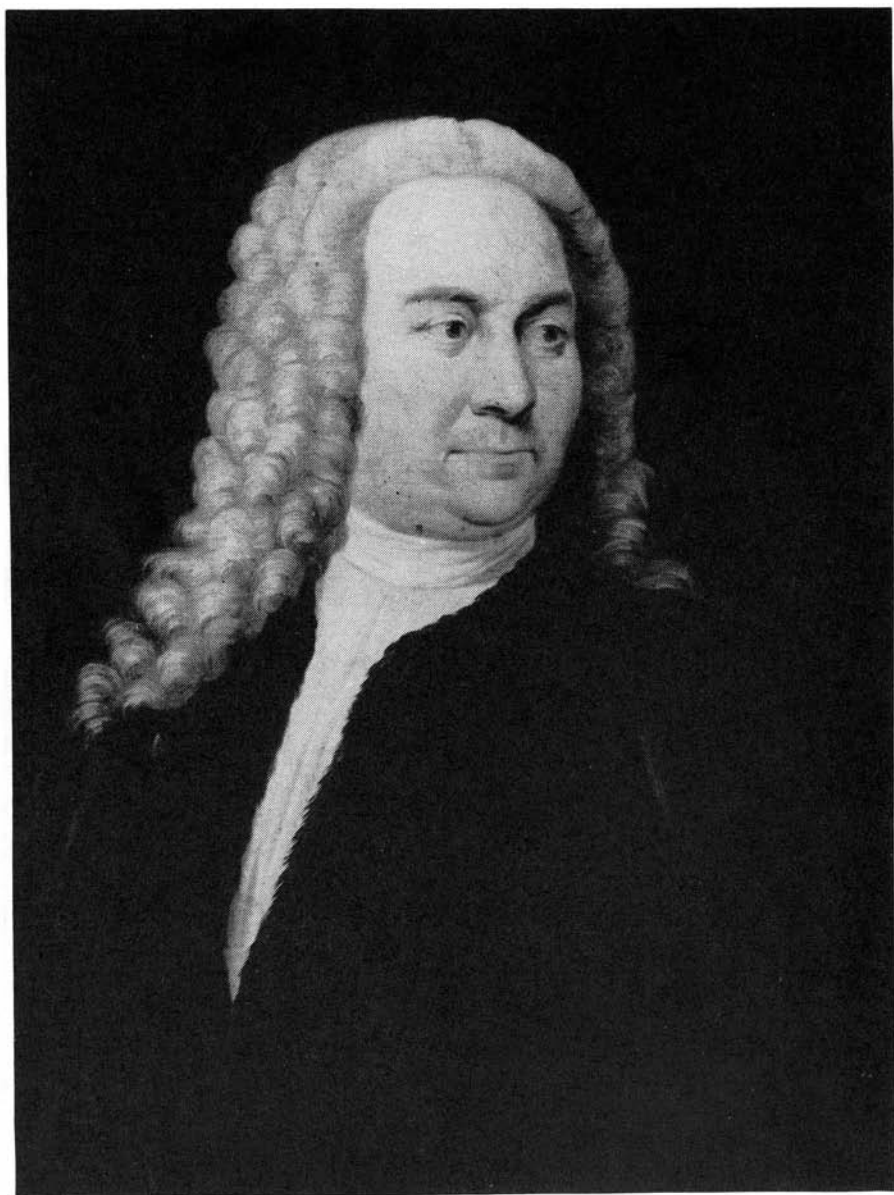
Hij handelde in opdracht van Martinus van Barnevelt, de eigenaar van het omvangrijke terrein aan de westzijde van de Nieuwstad, omsloten door de Nieuwstad, de Torenstraat en de wal. De vermogende en invloedrijke bezitter was o.m. heer van Krimpen aan de Lek, Noordeloos en Overslingeland. Aan de Nieuwstad bij de hoek van de Torenstraat stond zijn imposante woonhuis met uitzicht op de achterliggende tuin tot aan de vestingwal. De tuin was een ware lusthof met lanen, bomen, geschoren hagen en priëlen. Het domein behoorde eens toe aan de kolonel der infanterie sir Philips Balfour, die in 1641 de overbuur van Johan Kemp was geworden.⁶² Martinus van Barnevelt had dat alles voor f 4.000 gekocht in 1730.⁶³

Door de tuin liep oorspronkelijk een sloot, het verlengde van de in 1972 gedempte sloot langs de Pompstraat; beide sloten maakten deel uit van het stedelijk grachtenstelsel. De vorige eigenaar - de overste Jacob Hardemee Palm - had vergunning gekregen de sloot in zijn tuin te dichten en het water door een houten koker te leiden.⁶⁴ Martinus van Barnevelt had andere plannen. Hij wilde de koker verwijderen en de vroegere waterloop herstellen en vervolgens transformeren tot een vijver met in het midden een wijde kom. De aan- en afvoer van water kon door gemetselde riolen met sluisjes geschieden, waardoor het waterpeil in de vijver regelbaar was. Het stadsbestuur gaf hem daartoe eind 1738 permissie.⁶⁵

Huis en tuin van Martinus van Barnevelt mochten er wezen. Op een plattegrond van Gorinchem staat de bezitting van de heer van Krimpen zelfs als een bezienswaardigheid aangegeven.⁶⁶ Het herenhuis met grote koepel en een naar stadse begrippen grote tuin kon zich meten met de fraaiste buitenplaatsen in den lande. In plaats van een

8. Kaartje waarop "Huize Kemp" (A) en de plaats van het huis van Martinus van Barnevelt (B) en van het in 1935 afgebroken huis Torenstraat 15 staan aangegeven, alsmede het standpunt van de kunstenaar die de afbeeldingen 6, 7, 10 en 11 maakte.

9. Portret van Martinus van Barneveldt.
(foto Iconographisch Bureau)

landelijke ligging, genoot dit lustverblijf de bescherming van de Gorinchemse stadswal. Met de aankoop van het aan de oostzijde van de Nieuwstad gelegen perceel met huizen en een tuin vergrootte Martinus van Barnevelt zijn gebied aanzienlijk. Bovendien verkreeg hij een overtuin en daardoor vanuit zijn woning een vrij uitzicht naar het oosten.

Hypotheek

Na Martinus van Barnevelts dood kwamen zijn huizen en tuinen aan de Nieuwstad in handen van zijn zoon Hendrik. H. van Hoogdalem wijdde indertijd een paar kranteartikelen aan deze persoon.⁶⁷ De zoon had beslist geen aardje naar zijn vaartje. Integendeel, hij was een losbol die grote schulden maakte en zelfs al eens door zijn ouders onder curatele was gesteld. Hij had een zucht naar geld, maar kon niet omgaan met het slijk der aarde. Om aan geld te komen deed hij al onmiddellijk de vele tuinornamenten, beelden, vazen en de oranje- en laurierbomen van de hand. Maar liefst 42 stenen beelden, waarvan verscheidene van marmer, verdwenen toen uit de tuin, evenals de zonnewijzer op een hardstenen naald.⁶⁸ Toch was de opbrengst onvoldoende, want een jaar later verpatste hij **"Huize Kemp"** met tuin, paardestal en schuur.⁶⁹

Een paar jaar eerder had Hendrik van Barnevelt zijn opstallen al als onderpand gebruikt voor een lening van ruim f 3.100.⁷⁰ Die geldlening was nog niet afgelost. De koper - Egbertus van Weelden - nam de hypotheek over en betaalde bovendien f 3.020. Dat was erg veel, want niet bij de koop inbegrepen was het ten noorden van **"Huize Kemp"** gelegen terrein tot aan de Torenstraat met de tuinmanswoning. Dit terrein werd in de transportakte aangeduid als **"de Comedie"**.

10. Tuin van Martinus van Barnevelt, gezien vanuit het woonhuis op de hoek van de Torenstraat en de Nieuwstad in zuidwestelijke richting met op de achtergrond het prieel op het terreplein van Bastion V, van waaruit een onbekende kunstenaar afb. 7 vervaardigde; c. 1760. Bij de kruisende laan is de rand van de vijver met de kom te zien. (particulier bezit)

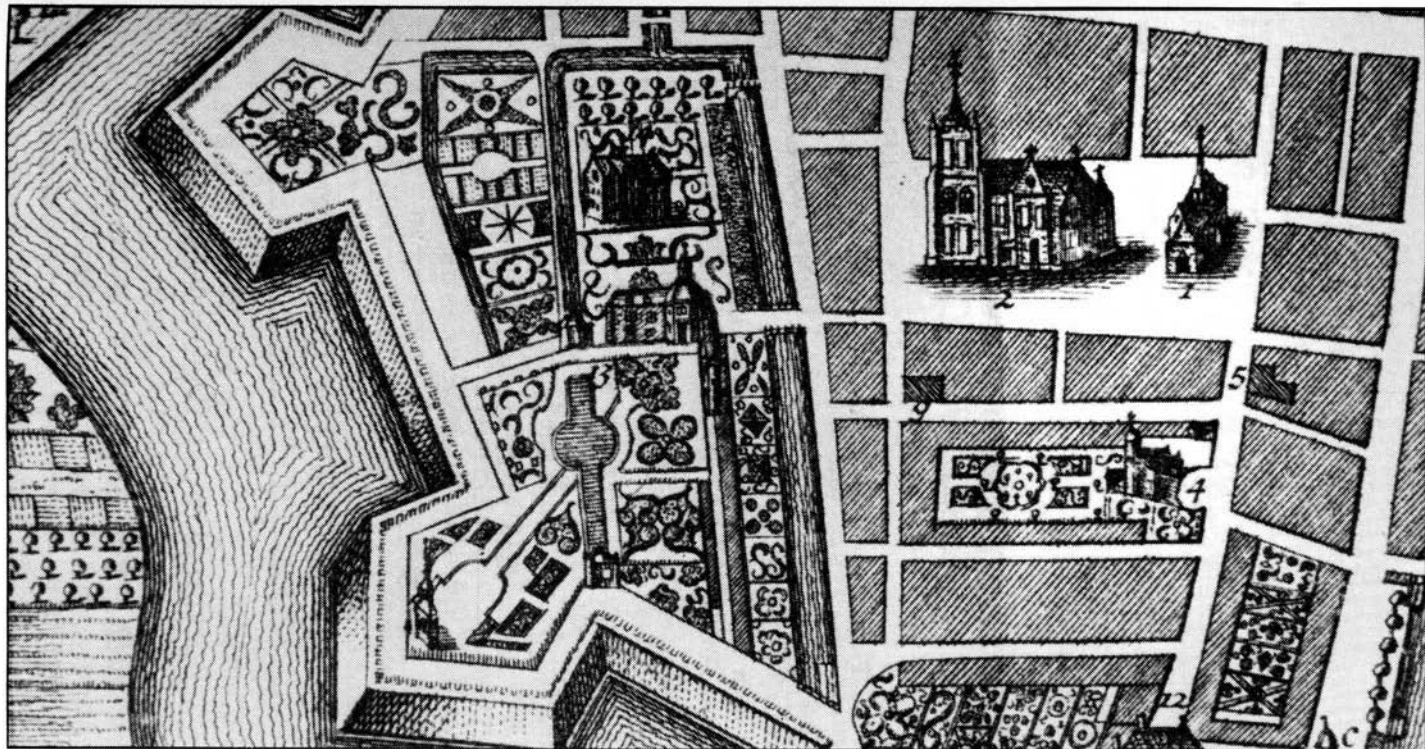
11. De overtuin van Martinus van Barnevelt tussen de Nieuwstad en de Schuttersgracht, genaamd "het Toneel" of "de Comedie", gezien in oostelijke richting, door een onbekende kunstenaar; c. 1760.
(particulier bezit)

Gerard van Lom

Op zijn beurt deed Egbertus van Weelden in 1786 zijn eigendommen aan de Nieuwstad voor f 5.000 over aan Hermanus Nicolaas Boellaard.⁷¹ **"Huize Kemp"**, tuin met tuinhuis en stal gingen zestien jaar later over in handen van mr. Gerard van Lom voor een bedrag van f 4.000.⁷² Deze welgestelde advocaat mocht zich al eigenaar noemen van het mooie huis met de koepel en de grote, maar ontluisterde tuin aan de overzijde van de Nieuwstad, inclusief de overtuin genaamd **"de Comedie"**. Dat alles had hij in 1782 gekocht van Hendrik van Barnevelt, die maar wat blij zal zijn geweest met de opbrengst van f 8.300, waardoor hij weer even uit de geldzorgen was.⁷³ Net als in de periode 1757-1777 waren de huizen en terreinen aan beide zijden van het begin van de Nieuwstad nu weer verenigd in één hand. Gerard van Lom - naar wie in Gorinchem een straat is vernoemd - bezat ook het reeds genoemde perceel **"Drosten Hek"**.

Napoleon

In 1806 deed mr. Gerard van Lom de beide complexen over aan zijn jongere broer Abraham, predikant in Heusden. Huizen, tuin, stal en koetshuis aan de westzijde van de Nieuwstad met **"de Comedie"** en **"Drosten Hek"** werden gewaardeerd op f 6.000 en **"Huize Kemp"** met erf, stal en tuin op f 2.000.⁷⁴ Het huis aan de westzijde van de Nieuwstad moet zeer fraai zijn geweest, het mooiste van de stad. Het werd waardig genoeg bevonden om te dienen als logiesadres voor keizer Napoleon en zijn gemalin tijdens hun bezoek aan Gorinchem op 5 en 6 oktober 1811.⁷⁵ Zij brachten er de nacht door. Ongetwijfeld ging toen Napoleons veldheersblik ook over **"Huize Kemp"** aan de overkant van de Nieuwstad.

12. Detail van de plattegrond van Gorinchem door J.M. Martini met tussen de Nieuwstad, 'Torenstraat' en de wal de tuin van Martinus van Barnevelt en zijn huis op de hoek van de Torenstraat en de Nieuwstad; c. 1740.
In de tuin is de langgerekte vijver met de kom te zien. Ten noorden van het huis van Martinus van Barnevelt staat het "Huis van Paffenrode".

CATALOGUS

Van Diverse Capitale Marmere, en Steene
BEELDEN, VASEN, GROEPEN,
MEDALJES EN PEDESTAL-
LEN. ORANGE EN LAU-
RIERBOOMEN en
verdere TUIN Ci-
raaden. &c.

Nagelaten door den Wel Ed: Gestr: Heer,
MARTINUS VAN BARNEVELT.

In Leven Vry Heer van NOORDELOOS
en OVERSLINGELAND. &c. &c.

Welke alle Publicq zullen werden Verkogt

B I N N E N

G O R I N C H E M

den 5 April 1776. Smorgen ten 9 uren.

Te G O R I N C H E M,

Gedrukt, by TEUNIS HORNEER,
Boekdrukker en Boekverkoper in de
Hoogstraat. 1776.

by wien de Catalogus te bekomen is.

Hospitaal

Tijdens het beleg van november 1813 tot in februari 1814 met verwoestende bombardementen deed het statige gebouw aan de westzijde van de Nieuwstad dienst als militair hospitaal.⁷⁶ Het kwam zeer gehavend uit de strijd met een schade van f 6.500.⁷⁷ Het stond toen op naam van de minderjarige Abraham van Lom jr., de stamhouder en kleinzoon van wijlen zijn eerwaarde naamgenoot. Zijn voogd verzocht in een brief aan het bestuur van Gorinchem vergoeding van de gederfde huur en een redelijke schadeloosstelling. Uit die brief volgt hier een passage waaruit blijkt in welke desolate staat het herenhuis verkeerde:

"... dat hoe schadelijk deze omstandigheid voor den pupil des suppliants ook mogte zijn, om van het beste en prachtigste gebouw uit Gorinchem, hetwelk tot die tijd toe altijd bijzonder geconserveerd was, een hospitaal te maken, er niets tegen te doen was en men slegts geduldig de ruïne van zulk een schoon huis moet aanzien; dat dan ook werkelijk hetzelfde huis en tuin geheel en al is in bezit genomen en tot een hospitaal gebezigd, hetwelk ten kosten van de geheele verwoesting van muuren en kamers heeft plaats gehad, zoodanig dat op dit oogenblik (zijnde hetzelfde zints eenige weken ont-reimd) hetzelfde volkomen onbewoonbaar, eerder het verblijf van dieren dan dat van menschen toeschijnt en voorzeker niet dan met bekostiging van verscheidene duizenden, eenigzints bewoonbaar kan worden gemaakt ...".⁷⁸

Weldra werd toestemming gevraagd - en verkregen - om het af te breken, daarbij aanvoerend: "... dat echter gedurende het jongst beleg dezer stad en speciaal het bombardement dit zo schoon en kostbaar huis en tuin zoveel heeft geleden, dat deszelfs

reparatie zonder het impenderen van aanzienlijke sommen gelds, ondoenlijk is geworden." ⁷⁹

En schoon en kostbaar was het huis, toen het in 1815 voor de sloop werd verkocht. Het kapitale herenhuis met tuin, koetshuis, stal en een blok van elf kleine huisjes aan de westzijde van de Nieuwstad, alsmede de overtuin aan de andere kant van de straat verkreeg de timmerman Willem van Herlaar voor f 10.440. ⁸⁰

Het tot afbraak gedoemde schone en kostbare huis bezat nog heel wat herinneringen aan betere tijden. In de akte van verkoop is sprake van geschilderde behangsels met familieportretten in de voorkamer, welke buiten de koop bleven. Daarentegen waren voor de sloper: een viertal beelden in nissen, twee schilderstukken in het voorportaal, twee lantaarns bij de voordeur, een albasten bovenstuk van de schoorsteen in de linker voorkamer, pendantspiegels in die kamer en een spiegel in de opkamer. Behalve een paar afbeeldingen, herinnert niets meer aan dit wonderschone huis.

Volgens de koopcondities moest de koper het grote huis afbreken tot aan het kleine koepeltje met de naald en uitzicht op de vijver in de tuin en op de Pompstraat. Die koepel was ook geen lang leven meer beschoren, maar wel een pand even verderop, dat is blijven staan tot in 1935, toen het plaats moest maken voor de nieuwbouw Torenstraat 15. ⁸¹

Bierbrouwerij

Wat niet werd afgebroken was "Huize Kemp" uit het midden van de 17de eeuw aan de oostzijde van de Nieuwstad. Sedert 1806 was het eigendom van Ds. Abraham van Lom, ⁸² die vijf jaar later het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. ⁸³ Huis, erf, tuin en het belendende pand aan de rechterzijde kwa-

men in het bezit van zijn kleindochter Barbara Scharp - van Lom, die haar eigendommen tussen de Schuttersgracht en Nieuwstad in 1831 publiekelijk liet verkopen.⁸⁴ Het betrof een herenhuis en erf met tuin, genummerd C 119 en het naastgelegen pakhuis C 120. Een gedeelte van de kelder van het herenhuis - het souterrain - was verhuurd aan de eigenaren van de bierbrouwerij Van Renesse & Eijckmans; de brouwerij stond rechts naast het pakhuis. De beide brouwers toonden belangstelling voor het herenhuis en pakhuis pal naast hun eigendommen. Bij de openbare veiling in De Doelen werden zij eigenaar voor f 3.000.⁸⁵

Toen de beide bierbrouwers de brouwerij "**De Drie Snoeken**" kochten, kregen zij tevens de beschikking over een mouterij aan de Boerenstraat. Uit bedrijfseconomische overwegingen vroegen ze permissie voor het leggen van een brug over de Schuttersgracht. Het college van burgemeester en wethouders gaf hiertoe in 1856 de vereiste vergunning.⁸⁶

Top Naeff

In 1884/85 vond een ingrijpende verbouwing van "**Huize Kemp**" plaats.⁸⁷ Op de parterre in de mooiste kamer van het herenhuis met uitzicht op de tuin werd een echte brouwinstallatie geplaatst met ketels, gistkuip⁸⁸ en een gasmotor voor het oppompen van water.⁸⁹ Ondanks de degradatie van het pand bleef een gedeelte beschikbaar voor bewoning: het linker vertrek aan de straat, de keuken in de vroegere toren, de daarachter gelegen tuinkamer en de verdieping. Vermoedelijk kreeg de gevel toen de stucdecoraties boven de vensters. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid heeft de officier J.R. Naeff daar tussen 1893 en 1895 enige tijd gewoond met vrouw en dochter Antoinette,⁹⁰ die later onder de naam Top Naeff bekendheid kreeg als schrijfster.

Een verbouwing in 1923 hergaf **"Huize Kemp"** zijn woonbestemming.⁹¹ Waar voorheen de brouwinstallatie stond werd een grote tuin-kamer gemaakt. Toen was de bewoner de bank-directeur M. Kramer, met wie we reeds kennismaakten in Oud-Gorcum Varia als voorzitter van de Oranjevereniging.⁹² Het pand behoorde overigens nog altijd toe aan **"Van Renesse's Bierbrouwerij De Kraan N.V."**,⁹³ die het in 1933 verkocht aan de aardrijkskundeleraar M. van Koldam.⁹⁴ Na diens overlijden verkocht zijn vrouw het in 1960 aan de vereniging genaamd **"Hersteld Apostolische gemeente in de Eenheid der Apostelen in Nederland"**.⁹⁵

Kerk

Een verbouwing maakte de parterre geschikt voor het houden van kerkdiensten en de verdieping voor bewoning.⁹⁶ Bij die ingrijpende wijziging verdween een merkwaardig overblijfsel uit de tijd vóór de aanleg van de drinkwaterleiding. Het dak had vier nokken in carré, waarvan de naar het midden gekeerde dakvlakken het hemelwater naar een zgn. zakgoot voerden. Een leiding midden door het gebouw voerde het zuivere regenwater naar een reservoir in het souterrain. Het keukenpersoneel zal in de keuken de beschikking over een daarop aangesloten pomp hebben gehad.

Nog altijd is het in oorsprong uit het midden van de 17de eeuw daterende huis in gebruik bij het kerkgenootschap de **"Nieuw-Apostolische Kerk in Nederland"**. Door de diverse moderniseringën is van de oorspronkelijke staat bijna niets meer over. Slechts de vier buitenmuren en de dikke balkenconstructies zijn origineel. Een paar colonnetten in het trappenhuis en wat sierlijk lijstwerk herinneren aan een voorname afkomst. In de gevel zoekt men vergeefs een deur. Die is er nooit geweest. De ingang tot het

14. Torenstraat met het buiten de rooilijn stekende, in 1935 afgebroken pand nr. 15; c. 1933.
De duiker leidde vroeger het water naar de vijver in de tuin van Martinus van Barnevelt.

gebouw bevindt zich er rechts van, precies op de plaats van het oorspronkelijke toegangspoortje.

In verband met de verbouwing van 1960/61 merkte de directeur van de dienst gemeentewerken op, dat het een royaal, vermoedelijk uit het begin van de vorige eeuw daterend herenhuis betrof, niet voorkomend op de lijst van beschermde monumenten. Inderdaad was het bij het samenstellen van de monumentenlijst niet als monument herkend.⁹⁷ Wat de leeftijd betrof, zat hij er zeker anderhalve eeuw naast, zoals we nu door het archiefonderzoek weten.

Kolfbaan

Volledigheidshalve volgt hier nog iets over het stuk grond gelegen aan het begin van de Nieuwstad tussen die straat en de Schuttersgracht. Zoals reeds vermeld maakte het als overtuin deel uit van de verkooptransactie in 1815, waardoor Willem van Herlaar eigenaar werd. Op zijn beurt verkocht hij zeven jaar later zijn bezittingen aan de Nieuwstad, inclusief het perceel dat al bijna 40 jaar eerder bekendheid genoot als **"de Comedie"**, aan Johan Elias Rom van Poederroijen.⁹⁸ Dat stukje grond stelde de eigenaar in 1822 ter beschikking aan De Groote Sociëteit voor oprichting van een kolfbaan.⁹⁹ Het officiële transport aan de directeuren van De Groote Sociëteit van **"een stuk land, van ouds genaamd het Tooneel of de Komedie, thans aangelegd tot eene kolfbaan met de poort daarnaast ... aan de oostzijde van de Nieuwstad"** geschiedde twee jaar later.¹⁰⁰ Tot in 1911 exploiteerde het bestuur van De Groote Sociëteit de kolfbaan aan de Nieuwstad, waarvan schrijver dezes de geschiedenis al eens boekstaafde.¹⁰¹

15. Voorgevel van het pand Nieuwstad 3 - Huize Kemp -
met rechts ervan de toegangsdeur; 1990.
(foto archief Gorinchem)

De Vries Robbé

"Van Renesse's Bierbrouwerijen N.V." kocht het complex,¹⁰² waarna het twee jaar later op naam kwam van de vennootschap onder firma "De Vries Robbé & Co."¹⁰³ Op het terrein aan het begin van de Nieuwstad verrees het verenigingsgebouw voor het personeel van het bedrijf, compleet met tuin, muziektempel en kegelbaan. De periode dat de Kolfbaan een relatie had met De Vries Robbé beschreef J. Molenaar.¹⁰⁴ Wat de oudere geschiedenis betrof schoot zijn kennis tekort, maar deze bijdrage heeft dat nu rechtgezet.

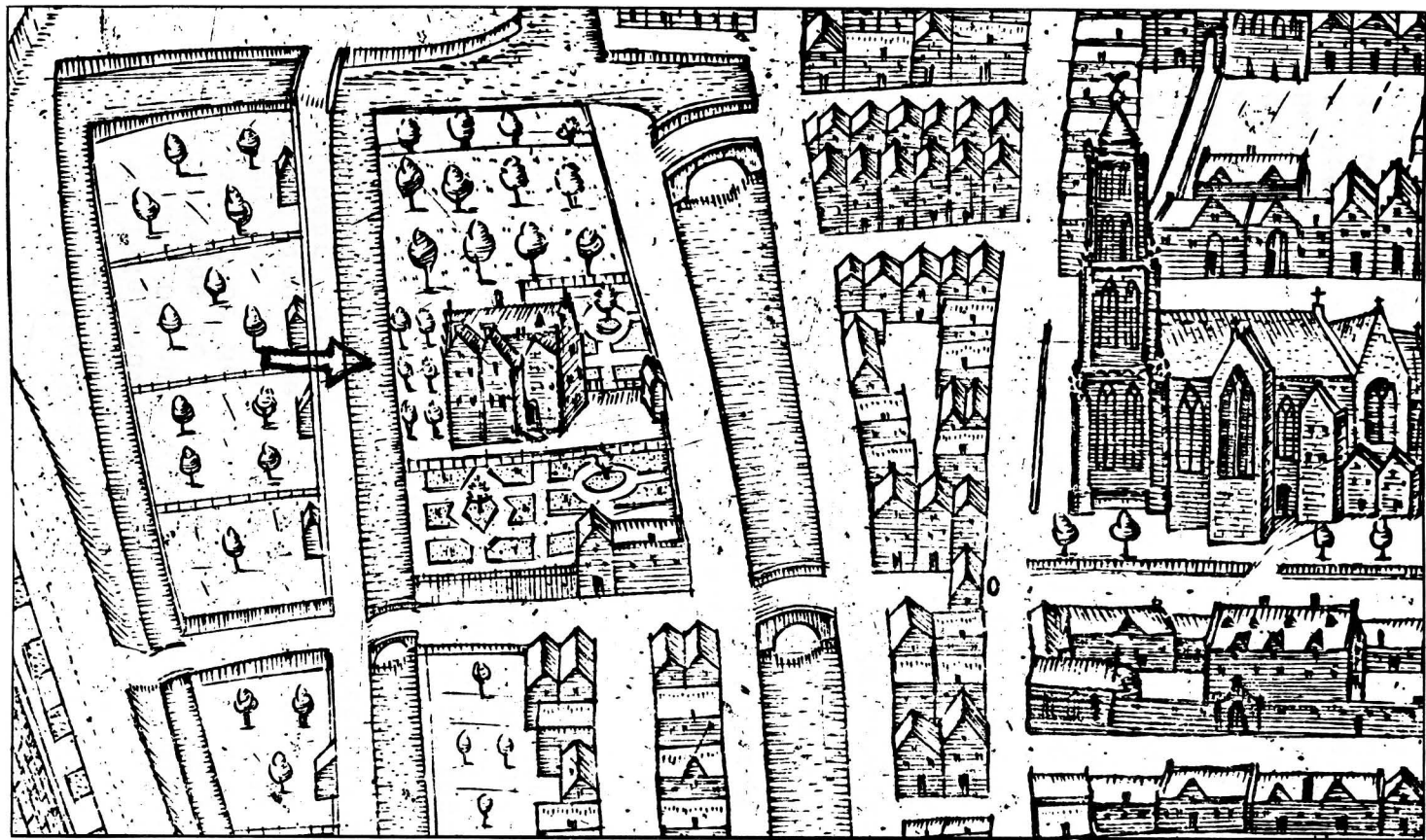

16. Achterzijde van het in 1935 afgebroken pand Torenstraat 15; c. 1933.

Bronvermelding

1. 26 april 1990
2. Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575-1875 ('s-Gravenhage 1875)
3. stadsarch., inv.nr. 343, blz. 112
4. stadsarch., inv.nr. 343, blz. 122
5. stadsarch., inv.nr. 343, blz. 150
6. stadsarch., inv.nr. 7, fol. 65
7. DTB, inv.nr. 9, blz. 261
8. J.A. Zimmermann. Oorsprong geslacht Kemp uit den huize van Ho(o)rne alias Br(o)uhese (1981) blz. 7
9. arch. Herv. gem., inv.nr. 544, fol. 17
10. arch. Herv. gem., inv.nr. 544, fol. 17v
11. W.F. Emck. Kroniek van Gorinchem (Gorinchem 1929) blz. 72
12. DTB, inv.nr. 9, blz. 261
13. M. Balen. Beschrijvinge der stad Dordrecht (Dordrecht 1677) blz. 960
14. Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575-1875 ('s-Gravenhage 1875)
15. Abraham Kemp's Leven der doorluchtige heeren van Arkel ende jaarbeschrijving der stad Gorinchem (Gorinchem 1656)
16. Ter eeren van Abraham Kemp zaliger op het uit-geven van zijn Arkelse geschiedenissen
17. recht. arch., inv.nr. 623, blz. 28
18. recht. arch., inv.nr. 623, blz. 27
19. Res. Staten van Holland, 14 mei 1605
20. stadsarch., inv.nr. 4166, blz. 213
21. Res. Staten van Holland, 14 mei 1605
22. recht. arch., inv.nr. 434, blz. 59
23. zie Oud-Gorcum Varia nr. 3, blz. 25-28
24. zie Spiegel der Historie, jan. 1967, blz. 241
25. recht. arch., inv.nr. 470, fol. 26
26. not. arch., inv.nr. 4062, 24 dec. 1682
27. recht. arch., inv.nr. 578, fol. 14
28. recht. arch., inv.nr. 601, fol. 31
29. not. arch., inv.nr. 4456, akte 46
30. Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van alle volkeren XV (Amsterdam 1744) blz. 259
31. C. van Zomeren. Beschrijvinge der stadt Gorinchem en Landen van Arkel (Gorinchem 1755) blz. 9
32. stadsarch., inv.nr. 121, fol. 294
33. stadsarch., inv.nr. 4166, blz. 214
34. recht. arch., inv.nr. 623, blz. 28
35. stadsarch., inv.nr. 4137, blz. 177
36. recht. arch., inv.nr. 623, blz. 218
37. recht. arch., inv.nr. 623, blz. 217
38. recht. arch., inv.nr. 623, blz. 218
39. Biographisch Woordenboek der Nederlanden
40. arch. Herv. gem., inv.nr. 1, fol. 212
41. recht. arch., inv.nr. 450, blz. 46
42. recht. arch., inv.nr. 460, fol. 14
43. Technische Universiteit Delft, Bibliotheek Bouwkunde
44. stadsarch., inv.nr. 4152, fol. 86v
45. not. arch., inv.nr. 4004, nr. 286
46. J.A. Zimmermann. Oorsprong geslacht Kemp uit den huize van Ho(o)rne alias van Br(o)uhese (1981) blz. 7
47. arch. Herv. gem., inv.nr. 551, fol. 19
48. stadsarch., inv.nr. 343, blz. 202
49. M. Balen. Beschrijvinge der stad Dordrecht (Dordrecht 1677) blz. 1237
50. recht. arch., inv.nr. 491, fol. 183
51. DTB, inv.nr. 12, fol. 300
52. De Nederlandsche Leeuw, jg. 70 (1953)

53. DTB, inv.nr. 22, fol. 155
54. DTB, inv.nr. 19, fol. 9
55. not. arch., inv.nr. 4145, fol. 208 e.v.
56. not. arch., inv.nr. 4145, fol. 225v
57. not. arch., inv.nr. 4145, fol. 225
58. not. arch., inv.nr. 4144, nr. 41
59. not. arch., inv.nr. 4145, fol. 225
60. recht. arch., inv.nr. 542, fol. 95v
61. recht. arch., inv.nr. 707, blz. 378
62. recht. arch., inv.nr. 452, blz. 136
63. recht. arch., inv.nr. 537, fol. 11v
64. stadsarch., inv.nr. 115, fol. 187v
65. stadsarch., inv.nr. 118, fol. 94
66. Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van alle volkeren XV (Amsterdam 1744) blz. 259
67. Nieuwsblad voor Gorinchem en omstreken, 17 nov. en 22 dec. 1967
68. Alg. Rijksarch., fam. arch. Del Court van Krimpen, inv.nr. 517
69. recht. arch., inv.nr. 584, fol. 25
70. recht. arch., inv.nr. 582, fol. 47v
71. recht. arch., inv.nr. 593, fol. 61v
72. recht. arch., inv.nr. 609, fol. 28
73. recht. arch., inv.nr. 589, fol. 65
74. recht. arch., inv.nr. 613, fol. 71
75. H.A. van Goch. Uittreksel uit het dagboek van den heer Matthijs Snoeck Huibertszoon (Amsterdam 1915) blz. 38
76. D. de Graaff. Verhaal betreffende het beleg, bombardement en de overgave van Gorinchem in den winter van 1813 en 1814 (Gorinchem 1814) blz. 28 en 171
77. gem. arch., H 22-15
78. gem. arch., H 31-53, not. prov. best., 8 mei 1814, fol. 67
79. not. arch., inv.nr. 4445a, nr. 248; bijlage 11 mei 1815
80. not. arch., inv.nr. 4448a, nr. 248
81. secr. arch., bouwverg. nr. 572
82. recht. arch., inv.nr. 613, fol. 71
83. DTB, inv.nr. 34, fol. 28v
84. not. arch., inv.nr. 4522, nr. 59
85. not. arch., inv.nr. 4522, nr. 63
86. gem. arch., H 31-62, not. B en W, 6 mrt. 1856, fol. 570
87. gem. arch., H 31-62, not. B en W, 15 dec. 1884, fol. 289v
88. gem. arch., H 31-71, corr. 1884, brief 1260 c.a.
89. gem. arch., H 31-71, corr. 1885, brief 301; H 31-62, not. B en W, 11 mei 1885, fol. 17v
90. gem. arch., H 6-38, mil., bl. 68
91. gem. arch., H 31-72, corr. 1923, doss. 9-119
92. Oud-Gorcum Varia nr. 18, blz. 79 e.v.
93. kad. arch., inv.nr. 18, art. 4155
94. kad. arch., inv.nr. 22, art. 5487
95. kad. arch., inv.nr. 30, art. 8018, 8019
96. secr. arch., bouwverg. nr. 3212
97. A.J. Busch. Monumenten in Gorinchem (Gorinchem 1975)
98. not. arch., inv.nr. 4452, nr. 3
99. arch. Groote Soc., inv.nr. 2, 1 aug. 1822
100. not. arch., inv.nr. 4454, nr. 132
101. A.J. Busch. De Groote Sociëteit. In: uitgave ter gelegenheid van het 43e lustrum van de Groote Sociëteit Gorinchem, 1985
102. kad. arch., inv.nr. 18, art. 4155
103. kad. arch., inv.nr. 19, art. 4428
104. De Vries Robbé-Nieuws, 11 en 18 nov. 1954

1. Detail van de plattegrond van Gorinchem door N. Wijtman; c. 1600.
De pijl wijst naar het "Huis van Paffenrode" op de plaats van het huidige Kazerneplein.

Een stadstuin met de allure van een buiten- plaats

Carla S. Oldenburger - Ebbers

Op de plattegrond van Gorinchem die afgebeeld staat in de **Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van alle volkeren**, deel XV (1744), (afbeelding 12) zien we zowel binnen als buiten de stadsmuren tuinen afgebeeld. Binnen de grachten is een deel van de tuinen schematisch getekend, zoals die in het oostelijk deel van Gorinchem, een ander deel is met sierlijke decoraties ingevuld, zoals de tuinen ten westen van De Tol of de tuinen gelegen tussen het pesthuis en het gasthuis. Eveneens op deze plattegrond zien we verspreid in de stad complexen liggen, die opgedeeld zijn in vierkante en rechthoekige percelen. In een dergelijk complex van tuinen zijn geen grotere structuren te onderscheiden en vermoedelijk gaat het hier om moestuinen, kruidentuinen en kleine boomgaarden. Zeker de tuinen tussen het pesthuis en het gasthuis zullen moestuinen en kruidentuinen geweest zijn en geen siertuinen, om de zieken en ouden van dagen te voeden en te genezen.

In de tuinen bij De Doelen (nr. 4 op de plattegrond) en bij het Huis Kemp (nr. 13 op de plattegrond) is er sprake van een zekere structuur in de aanleg. De tuin achter De Doelen heeft een lengte-as van symmetrie, waarlangs de perken gerangschikt zijn. Het tuincomplex ten zuiden van de Torenstraat bestaat grofweg uit drie gedeelten: a) het oostelijk deel, een lange strook kleine vierkante tuintjes (waarschijnlijk moestuinen), gelegen tussen twee noord-zuid lopende grachten, b) de middentuin, vermoedelijk een aantal siertuinen bij het huis en c) het westelijk deel, een zijtuin, uitlopend op het

meest zuidwestelijke bolwerk. Het zicht vanuit het huis op een tuinprieeel, gelegen op de punt van het bolwerk, bepaalt de hoofdstructuur van dit complex. De westelijke zijtuin en de middentuin worden gescheiden door een langwerpige gracht of zichtkanaal, die op het snijpunt van de zichtas richting bolwerk cirkelvormig is verbreed.

In 1735, wanneer Philip de Saint Amant, de bewoner van Huis Kemp, is overleden, vermeldt de inboedel aan tuinartikelen verscheidene boompjes, die 's winters in de oranjerie (een verwarmde stookkas) waren geplaatst, zoals oranjeboompjes (= sinaasappel, citroen, limoen), laurier, mirt, granaatappel, oleander, jasmijn en rozemarijn. Deze boompjes werden na ijsheiligen (11-14 mei) naar de siertuinen overgebracht. Verder bevonden zich een broeibak en een kas in de tuin en een tuinhuis met enig meubilair en drie beelden. Dit tuinhuis wordt genoemd een "bellefidère" (= een belvédère), dat is een veelal verhoogde plaats waarvandaan het uitzicht bijzonder mooi is. Ook in de akte met veilingvoorwaarden uit 1757 is sprake van **"een somerhuys hebbende een zeer aangenaam uitzigt"**. Dit zal hetzelfde tuinhuis zijn.

In 1757 wordt Martinus van Barnevelt, heer van Krimpen aan de Lek, Noordeloos en Over-slingeland, de nieuwe eigenaar van het gehele complex. Zijn oorspronkelijke bezitting, gelegen tussen de Torenstraat, de Nieuwstad en de wal, werd door zijn aankoop van Huis Kemp en bijbehorende grond tot het gehele terrein ten zuiden van de Torenstraat vergroot. Dat deze stadstuin ten tijde van Mar-

tinus van Barnevelt de allure van een buitenplaats heeft verworven, moge blijken uit een veilingcatalogus uit 1776 en uit vier aquarellen die deze tuin verbeelden, uit ca. 1760.

Uit de **Catalogus van diverse capitale marmere en steene beelden, vazen, groepen ... nagelaten door den wel ed. gestr. heer Martinus van Barnevelt ...**, Gorinchem 1776, blijkt dat Martinus van Barnevelt zijn tuin tussen 1757 en 1776 aanmerkelijk met tuinsieraden heeft verrijkt.

Deze verkoopcatalogus bevat 65 grote en kleinere tuinbeelden, 18 vazen en bloempotten, 1 zonnewijzer en 6 geschilderde stukken. Deze tuinsieraden waren verspreid in de tuin geplaatst, en wel in het sterrebos (= een hakhoutbos of produktiebos, kruisgewijs of diagonaalsgewijs doorsneden door paden), in de parterre voor het huis (= siertuin met bloem- en/of blad- en/of siermotieven van buxus, afgewisseld met steenslag of marmerslag), nabij de vijver (= een kunstmatig bassin), en nabij de menagerie (= een gebouwtje met exotische dieren). De verschillende tuinbeelden stellen voor Bacchus, de Vier Seizoenen, Diana, Neptunus en Thetus, een groep verbeeldende de Negotie, de Landbouw, de Bouwkunde, enkele putti, medailles van Roomse Keizers, een Triton in het bassin bij de menagerie en borstbeelden in het sterrebos. De geschilderde stukken verbeeldden de Vijf Zinnen. Deze waren vermoedelijk incidenteel in de comedie opgesteld. Een bijzonder, niet gangbaar tuinsieraad was de houten bijenkorf met een gesneden pauselijke kroon.

Als inboedel van het tuinprieel werden verder genoemd een marmeren tafelblad op stenen piedestal en twee houten geschilderde banken. Tenslotte wordt nog melding gemaakt van **"een jachtje met zijn touwerk, 6 klyne metalen stukjes kanon, en verdere toebehoren, zijnde het admiraliteitsjagt in**

't klein". Mogelijk was dit modeljacht een sierstuk voor het tuinprieel.

De catalogus eindigt met de vermelding van 22 oranjebomen, 17 laurieren, 6 aloë's, 2 granaatappels, 2 goudenregens, 36 kleine oranjebomen, 4 yucca's, 2 wagens om beelden en bomen te verplaatsen, tuingereedschap, 1 biljart en 2 brandspuiten. Een biljart werd vaak tot vermaak van de heren in een tuinprieel geplaatst.

De vier aquarellen zijn helaas ongesigneerd en ongedateerd. De rijke aankleding van de tuin en de stijl van beelden en vazen duiden op de tijd van Martinus van Barneveldt (1757-1776).

We worden hier geconfronteerd met een ware lusthof, zoals we die kennen van de buitenplaatsen langs de Vecht en in Kennemerland. Deze tuinen in Frans classicistische stijl zijn aangelegd langs centrale zichtassen, die meestal worden gevormd door een zichtlaan of zichtkanaal. De opbouw van de tuin langs deze assen is symmetrisch. Op de assen liggen veelal bassins en aan het eind van dergelijke assen is dikwijls een tuinprieel, een tuinbank of een tuinbeeld geplaatst. De lanen worden geflankeerd door bomen of hagen, welke laatste variërend van 2 tot 6 meter hoog zijn. Achter deze hoge hagen lagen vaak hakhoutbossen verscholen, in de vorm van een bosket of sterrebos. In deze bosjes lopen wandelpaden, soms als stralen van een ster bijeenkomend, en er zijn tuinbeelden en vazen ter versiering opgesteld. Tenslotte kan men in dergelijke tuinen ook een oranjerie (= een winterbewaarsplaats voor oranjebomen en niet-winterharde planten), een menagerie en een aviarium (= een gebouwte voor exotische vogels) aantreffen.

Afbeelding 6 vertoont het zichtkanaal, met uitzicht op een tuinprieel. Dit zichtkanaal

met water uit het stadsgrachtenstelsel wordt geflankeerd door kuipen en potten met planten (yucca's en oranjebomen ?) en tuinbeelden, alle symmetrisch opgesteld en aan beide zijden afgesloten door een niet al te hoge haag, waarachter hakhoutbossen te zien zijn. Het tuinprieel is in de zichtas geplaatst. De hoge hagen tussen het tuinprieel op het bolwerk en het ronde bassin zien we links op de tekening afgebeeld.

Afbeelding 7 vertoont de zichtlaan vanaf het bastion in noordoostelijke richting naar de achterzijde en wel het centrale deel van het huis. Hier zien we langs de laan en vóór de hagen kuipen met oranjebomen opgesteld. De hagen lijken, als we deze tekening mogen geloven, zelfs meer dan 6 meter hoog. In de verte, vóór het huis, zien we in de as van het huis een tuinbeeld geplaatst, geflankeerd door twee vazen.

Afbeelding 10 vertoont dezelfde zichtlaan in omgekeerde richting, vanuit het huis in zuidwestelijke richting naar het tuinprieel op het bolwerk. De tuinman is bezig de sierranden van buxus in de parterre te knippen. In het centrum van de parterre op de middenas zien we hetzelfde tuinbeeld als in de vorige afbeelding. De hagen rondom de parterre zijn, wat de onderste helft betreft, dichtgegroeid en geleid langs hekwerken; daarboven zijn de bomen meer natuurlijk uitgegroeid. In de tweede helft van deze zichtlaan zien we dezelfde hoge geleide hagen als in de vorige afbeelding. Op het snijpunt van deze zichtlaan en de eerste dwarslaan ligt het ronde bassin, een cirkelvormige verbreding van het noord-zuid lopende zichtkanaal.

Afbeelding 11 vertoont de overtuin, genaamd de Comedie of het Toneel, gelegen tussen de Nieuwstad en de Schuttersgracht.

Een comédie is een bijzondere siertuin, deel uitmakend van een Frans classicistische tuinaanleg. Hier werd geen toneel gespeeld, maar de aanleg van dit deel van de tuin, met vaak hagen in coulissen-vorm en tuinbeelden geplaatst vóór de hoge hagen, lijkt enigszins op een toneel.

Op de afbeelding zien we eerst een verdiepte graskom (= een droog bassin gevuld met gras), geflankeerd door beelden en vazen; daarachter een grasbaan, geflankeerd door oranjebomen en daarachter het toneel met coulissen en beelden en in het centrum van het toneel een tuinprieel of mogelijk een Turkse tent (= een exotisch tuinprieel). Bomen geplaatst langs de laan, centreren het zicht richting toneel. Vóór de hagen zijn minimaal 6 beelden opgesteld en 2 borstbeelden op hoge pedestals.

De vier afbeeldingen getuigen van een rijke Frans classicistische tuinaanleg rond 1760. Een fraaie buitenplaats, zou men denken, versierd met lanen, hoge hagen, een zichtkanaal, een parterre en een graskom, tuinbeelden, exotische planten, een comédie, een sterrebos, 2 tuinpriëlen, een orangerie en een menagerie.

Het is ongelooflijk dat dit alles in een stadstuin in Gorinchem te vinden was.

